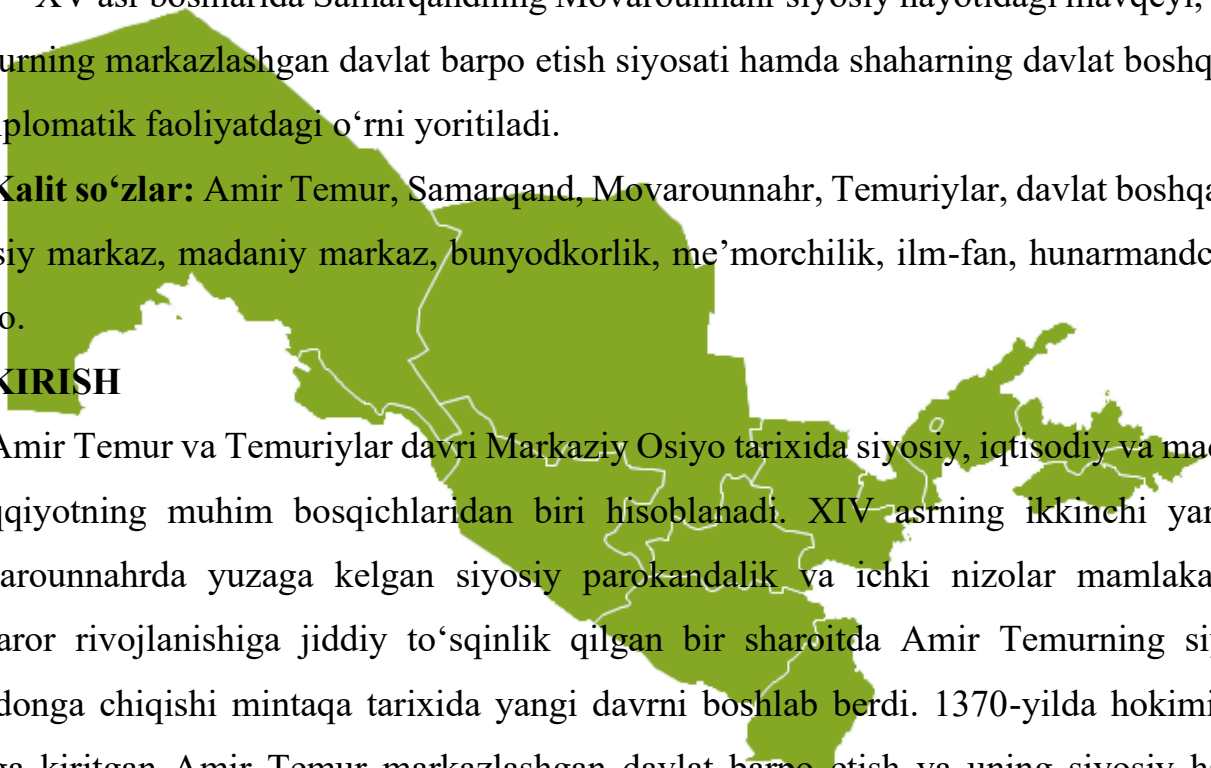
AMIR TEMUR DAVRIDA SAMARQANDNING SIYOSIY VA MADANIY MARKAZ SIFATIDA RIVOJLANISHI

Abduqahorov Anvarjon Alijon o‘g‘li
Navoiy davlat universiteti, ilmiy tadqiqotchi

Annotatsiya. Ushbu tezisda Amir Temur hukmronligi davrida Samarqand shahrining siyosiy, iqtisodiy va madaniy markaz sifatida rivojlanish jarayoni tahlil qilinadi. XIV asr oxiri – XV asr boshlarida Samarqandning Movarounnahr siyosiy hayotidagi mavqeyi, Amir Temurning markazlashgan davlat barpo etish siyosati hamda shaharning davlat boshqaruvi va diplomatik faoliyatdagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, Samarqand, Movarounnahr, Temuriylar, davlat boshqaruvi, siyosiy markaz, madaniy markaz, bunyodkorlik, me’morchilik, ilm-fan, hunarmandchilik, savdo.

KIRISH

Amir Temur va Temuriylar davri Markaziy Osiyo tarixida siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotning muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. XIV asrning ikkinchi yarmida Movarounnahrda yuzaga kelgan siyosiy parokandalik va ichki nizolar mamlakatning barqaror rivojlanishiga jiddiy to‘sqinlik qilgan bir sharoitda Amir Temurning siyosiy maydonga chiqishi mintaqa tarixida yangi davrni boshlab berdi. 1370-yilda hokimiyatni qo‘lga kiritgan Amir Temur markazlashgan davlat barpo etish va uning siyosiy hamda iqtisodiy qudratini mustahkamlashga intildi. Bu jarayonda Samarqand shahri davlatning poytaxti sifatida alohida ahamiyat kasb etdi.

Samarqand qadimdan Movarounnahrning yirik siyosiy, savdo va madaniy markazlaridan biri bo‘lib kelgan. Amir Temur davrida esa shaharning mavqeyi yanada yuksalib, u nafaqat davlat boshqaruvining markazi, balki xalqaro diplomatik aloqalar, savdo-sotiq, hunarmandchilik, ilm-fan va me’morchilik rivojlangan muhim shaharga aylandi. Amir Temurning bunyodkorlik siyosati natijasida Samarqandda ko‘plab monumental me’moriy inshootlar, saroylar, masjidlar, madrasalar va bog‘lar barpo etildi. Turli hududlardan olimlar, me’morlar, hunarmandlar va san’atkorlarning shaharga jalb

qilinishi uning madaniy hayotining rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, Amir Temur davrida Samarqandning siyosiy va madaniy markaz sifatida shakllanishi Markaziy Osiyo davlatchiligi, shaharsozlik, xalqaro munosabatlar va madaniy taraqqiyot tarixini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, Samarqandning xalqaro savdo yo‘llaridagi o‘rni, xorijiy davlatlar bilan diplomatik aloqalarning rivojlanishi hamda shaharda yaratilgan ilmiy va madaniy muhit uning o‘rta asrlar Sharqidagi nufuzini belgilab berdi.

ASOSIY QISM

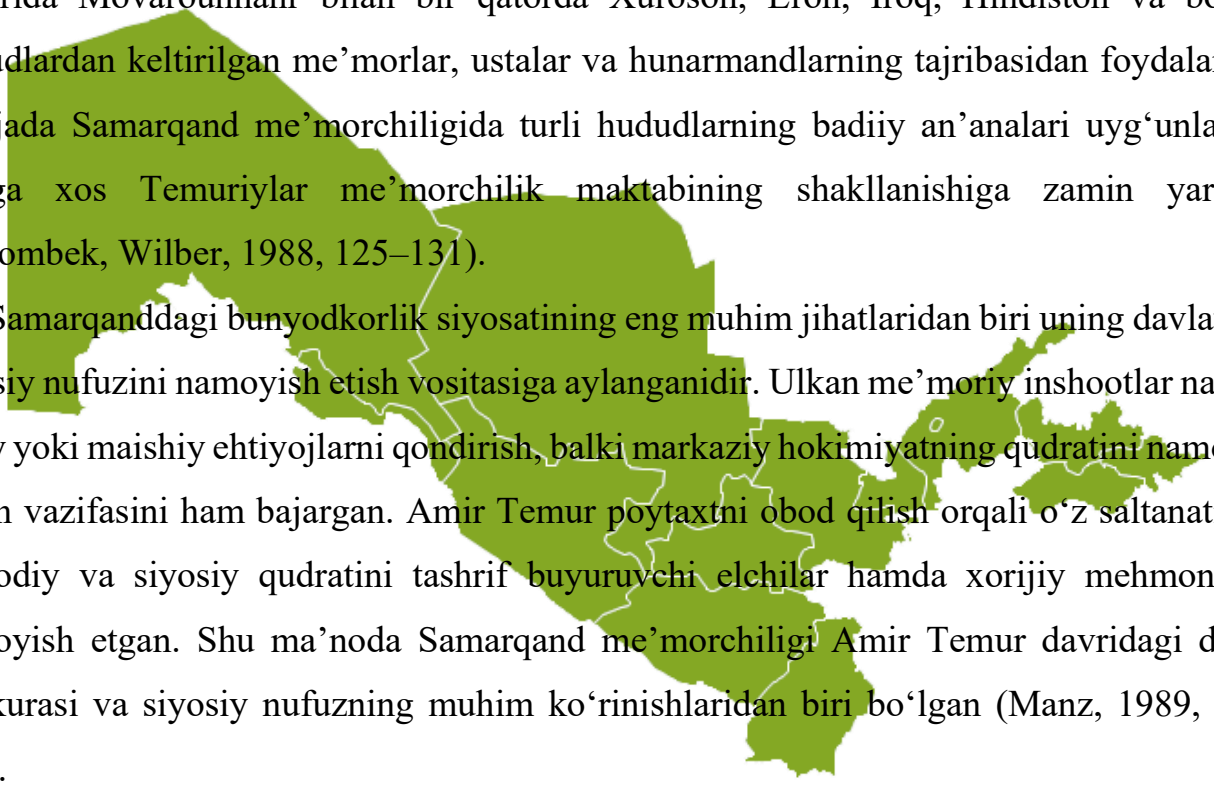
XIV asrning ikkinchi yarmida Movarounnahr hududida yuzaga kelgan siyosiy beqarorlik va ichki kurashlar mamlakatning iqtisodiy hamda ijtimoiy taraqqiyotiga salbiy ta’sir ko‘rsatgan edi. Ayniqsa, Chig‘atoy ulusidagi siyosiy parokandalik natijasida yagona markazlashgan davlat boshqaruvining zaiflashishi shaharlar, savdo yo‘llari va hunarmandchilik markazlarining rivojlanishiga to‘sqinlik qilgan. Ana shunday murakkab tarixiy sharoitda Amir Temurning siyosiy maydonga chiqishi Movarounnahr tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. U hokimiyatni mustahkamlash va tarqoq hududlarni yagona davlat tarkibida birlashtirish orqali Samarqandning siyosiy mavqeini tubdan o‘zgartirdi (Manz, 1989, 42–45).

Amir Temur 1370-yilda Movarounnahrda hokimiyatni qo‘lga kiritgach, Samarqandni o‘z davlatining markaziga aylantirdi. Shaharning tanlanishi tasodifiy emas edi. Samarqand qadimdan Zarafshon vodiysining muhim siyosiy, iqtisodiy va savdo markazlaridan biri bo‘lib, Buyuk Ipak yo‘li tarmoqlarining kesishgan hududida joylashgan edi. Shahar geografik jihatdan Movarounnahrning asosiy hududlarini nazorat qilish uchun qulay strategik mavqega ega bo‘lgan. Shu sababli Amir Temur Samarqandni nafaqat siyosiy qarorgoh, balki butun saltanatning iqtisodiy va madaniy hayotini birlashtiruvchi markaz sifatida rivojlantirishga katta e’tibor berdi (Barthold, 1968, 55–58).

Samarqandning poytaxt sifatidagi mavqeyi Amir Temurning markazlashtirish siyosati bilan bevosita bog‘liq edi. Markaziy hokimiyatning kuchayishi davlat boshqaruvining nisbatan tartibli tizimini shakllantirishga imkon berdi. Samarqanddan turib davlatning turli hududlari ustidan siyosiy nazorat amalga oshirildi, elchilar qabul qilindi va xalqaro

munosabatlarga oid muhim masalalar hal etildi. Shahar shu tariqa Movarounnahrning siyosiy hayotini boshqaruvchi asosiy markazga aylandi. Amir Temurning davlat qurilishi borasidagi qarashlarida markaziy hokimiyatning kuchli bo‘lishi, tartib-intizom va davlat manfaatlarini himoya qilish alohida o‘rin egallagan (Temur, 1991, 58–63).

Amir Temur Samarqandni yirik saltanat poytaxtiga aylantirish bilan birga uning tashqi qiyofasini ham tubdan o‘zgartirishga intildi. Shahar hududida saroylar, masjidlar, madrasalar, maqbaralar, bog‘lar va boshqa me’moriy inshootlar barpo etildi. Qurilish ishlarida Movarounnahr bilan bir qatorda Xuroson, Eron, Iroq, Hindiston va boshqa hududlardan keltirilgan me’morlar, ustalar va hunarmandlarning tajribasidan foydalanildi. Natijada Samarqand me’morchiligida turli hududlarning badiiy an’analari uyg‘unlashib, o‘ziga xos Temuriylar me’morchilik maktabining shakllanishiga zamin yaratildi (Golombek, Wilber, 1988, 125–131).

Samarqanddagi bunyodkorlik siyosatining eng muhim jihatlaridan biri uning davlatning siyosiy nufuzini namoyish etish vositasiga aylanganidir. Ulkan me’moriy inshootlar nafaqat diniy yoki maishiy ehtiyojlarni qondirish, balki markaziy hokimiyatning qudratini namoyish qilish vazifasini ham bajargan. Amir Temur poytaxtni obod qilish orqali o‘z saltanatining iqtisodiy va siyosiy qudratini tashrif buyuruvchi elchilar hamda xorijiy mehmonlarga namoyish etgan. Shu ma’noda Samarqand me’morchiligi Amir Temur davridagi davlat mafkurasi va siyosiy nufuzning muhim ko‘rinishlaridan biri bo‘lgan (Manz, 1989, 210–214).

Amir Temur davrida Samarqandning madaniy hayotida ham sezilarli o‘zgarishlar yuz berdi. Saltanat tarkibiga kirgan hududlardan olimlar, mudarrislar, shoirlar, xattotlar, me’morlar va hunarmandlarning Samarqandga jalb etilishi shaharning intellektual salohiyatini oshirdi. Turli mintaqalardan kelgan ilm va san’at vakillari o‘z bilim va tajribalarini Samarqand muhitida namoyon etdilar. Bu jarayon shaharning Sharqdagi muhim madaniy markazlardan biriga aylanishiga xizmat qildi (Marozzi, 2004, 247–251).

Samarqandning madaniy markaz sifatida rivojlanishida kitobat, xattotlik va amaliy san’atning ham ahamiyati katta bo‘ldi. Saroy va madrasalar atrofida shakllangan ilmiy-madaniy muhit kitob ko‘chirish, tarixiy asarlar yaratish, badiiy ijod va me’moriy bezak

san’atining rivojlanishiga sharoit yaratdi. Turli hududlardan kelgan ustalar mahalliy an’analar bilan yangi badiiy uslublarni uyg‘unlashtirib, Samarqandning madaniy qiyofasini boyitdilar.

Amir Temur Samarqandning xalqaro nufuzini oshirishga diplomatik aloqalar orqali ham katta e’tibor berdi. Uning hukmronligi davrida Samarqandga turli davlatlardan elchilar kelgan, shahardan esa xorijiy hukmdorlarga elchilar yuborilgan. Ayniqsa, Amir Temurning Yevropa hukmdorlari bilan diplomatik munosabatlari Samarqand nomining G‘arb siyosiy doiralarida ham mashhur bo‘lishiga olib keldi. Kastiliya qiroli Genrix III tomonidan yuborilgan elchi Rui Gonsales de Klavixo Samarqandga kelib, shahar hayoti va saroydagi marosimlar haqida batafsil ma’lumot qoldirgan (Clavijo, 2009, 201–208).

Klavixoning Samarqand haqidagi kuzatuvlari shaharning XIV–XV asrlar boshidagi siyosiy va iqtisodiy salohiyatini o‘rganish uchun muhim manbalardan biridir. U Samarqanddagi saroylar, bozorlar, bog‘lar, ko‘chalar va turli mamlakatlardan kelgan kishilar haqida ma’lumot beradi. Ushbu ma’lumotlar Samarqandning Amir Temur davrida oddiy ma’muriy markazdan ancha yuqori darajadagi xalqaro siyosiy va madaniy markazga aylanganini ko‘rsatadi (Clavijo, 2009, 212–220).

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, Samarqandning Amir Temur davridagi taraqqiyoti faqat bir hukmdorning bunyodkorlik faoliyati bilan izohlanmaydi. Bu jarayon markazlashgan davlatning shakllanishi, xalqaro savdo aloqalarining kengayishi, turli hududlardan mutaxassislarning jalb qilinishi, hunarmandchilik va ilm-fanga e’tiborning kuchayishi kabi omillarning o‘zaro uyg‘unligi natijasi edi. Siyosiy barqarorlik iqtisodiy rivojlanish uchun, iqtisodiy taraqqiyot esa madaniy va me’moriy yuksalish uchun zarur shart-sharoit yaratdi.

Umuman olganda, Amir Temur hukmronligi davrida Samarqand Movarounnahrning siyosiy markazi sifatidagi mavqeini mustahkamlabgina qolmay, Sharqning yirik madaniy va ilmiy markazlaridan biriga aylandi. Shaharning siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotida yuz bergan o‘zgarishlar keyingi Temuriylar davrida yanada rivojlanib, Samarqandning Markaziy Osiyo tarixidagi alohida o‘rnini belgilab berdi. Shu jihatdan Amir Temur davridagi Samarqand taraqqiyoti markazlashgan davlat, shahar madaniyati, xalqaro savdo

va ilm-fan rivojining o‘zaro bog‘liqligini namoyon etuvchi muhim tarixiy jarayon sifatida baholanishi mumkin.

XULOSA

Amir Temur hukmronligi davrida Samarqandning rivojlanishi Movarounnahr tarixidagi muhim siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlardan biri bo‘ldi. 1370-yildan boshlab shaharning saltanat poytaxtiga aylantirilishi uning siyosiy mavqeini tubdan kuchaytirdi. Samarqand markazlashgan davlat boshqaruvining asosiy tayanchiga, diplomatik munosabatlar olib boriladigan va davlatning muhim siyosiy qarorlari qabul qilinadigan markazga aylandi.

Tadqiqot natijasida shuni ta’kidlash mumkinki, Amir Temur davrida Samarqandning yuksalishi faqat me’moriy bunyodkorlik bilan cheklanmagan. Siyosiy markazlashuv, iqtisodiy faollik, xalqaro diplomatik aloqalar, hunarmandchilik, ilm-fan va madaniyatning rivojlanishi yagona tarixiy jarayon sifatida namoyon bo‘lgan. Shu sababli Samarqand XIV asr oxiri – XV asr boshlarida Markaziy Osiyoning eng nufuzli siyosiy va madaniy markazlaridan biriga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amir Temur. Temur tuzuklari. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 1996.

2. Barthold, W. Turkestan Down to the Mongol Invasion. – London: Luzac & Co., 1968.

3. Clavijo, Ruy González de. Embassy to Tamerlane, 1403–1406. Translated by Guy Le Strange. – London: Routledge, 2009.

4. Golombek, L., Wilber, D. The Timurid Architecture of Iran and Turan. – Princeton: Princeton University Press, 1988.

5. Manz, Beatrice Forbes. The Rise and Rule of Tamerlane. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989.